

Експертна верифікація облікової інформації про фінансові інструменти при розкритті економічних злочинів

Дані бухгалтерського обліку щодо операцій з фінансовими інструментами є важливим джерелом інформації при проведенні економічних експертиз задля розкриття злочинів економічного спрямування, частка яких з кожним роком неухильно зростає. Метою статті є означення методологічних компонентів експертної верифікації облікової інформації про фінансові інструменти при розкритті економічних злочинів. В дослідженні використано внутрішні матеріали Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. Доведено, що причиною виникнення правопорушення у сфері використання фінансових інструментів можуть бути не лише корисливі мотиви, але й недостатнє професійне знання правил обліку бухгалтером, що обумовлює актуальність верифікації обліку таких об'єктів. Проведено аналіз динаміки запитів на проведення експертиз та структури обставин, за яких ініційовано проведення експертизи питань, пов'язаних з обліком операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами. Розкрито предметну структуру проведених експертиз. Ідентифіковано джерела отримання інформації, що використовується для експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами. Систематизовано процедури експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств із фінансовими інструментами. Визначено типові відхилення, що можуть бути ідентифіковані в результаті експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств із фінансовими інструментами. Реалізація означених автором методологічних компонентів експертної верифікації облікової інформації про фінансові інструменти забезпечує формування більш обґрунтованих висновків щодо правомірності операцій з фінансовими інструментами на сільськогосподарських підприємствах, що відповідно, сприяє розкриттю економічних злочинів.

Ключові слова: фінансові інструменти, економічна експертиза, судово-бухгалтерська експертиза, процедури експертизи, типові відхилення обліку фінансових інструментів, сільськогосподарські підприємства.

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-1\(91\)-101-114](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-1(91)-101-114)

O.S. LUKOVA

“Institute of Agrarian Economics” National Scientific Centre, Kyiv, Ukraine

Expert Verification of Accounting Information on Financial Instruments for Solving Economic Crimes

Accounting data on transactions with financial instruments is an important source of information when conducting economic examinations to uncover economic crimes, the share of which is steadily growing every year. The purpose of the article is to determine the methodological components of expert verification of accounting information on financial instruments for solving economic crimes. The study used internal materials of the Kiev Scientific Research Institute of Forensic Expertise. It has been proved that the cause of an offense in the use of financial instruments can be not only selfish motives, but also insufficient professional knowledge of accounting rules, which determines the relevance of expert verification of accounting for such objects. The analysis of the dynamics of requests for expertise was performed. The structure of the circumstances was detected under which the expertise of issues related to the accounting of transactions of agricultural enterprises with financial instruments was initiated. The subject structure of the conducted examinations was revealed. The sources of obtaining information used for the examination of accounting of transactions of agricultural enterprises with financial instruments have been identified. The procedures for the examination of accounting of transactions of agricultural enterprises with financial instruments have been systematized. Typical deviations have been determined that can be identified as a result of the examination of accounting for transactions of agricultural enterprises with financial instruments. The implementation of the methodological components of the expert verification of accounting information on financial instruments indicated by the author ensures the formation of more substantiated conclusions about the legality of transactions with financial instruments, and respectively, it contributes to the disclosure of economic crimes.

* Лукова Ольга Степанівна, аспірант Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (м. Київ). ORCID 0000-0002-6105-6265

Keywords: *financial instruments, economic expertise, forensic accounting expertise, examination procedures, typical deviations in accounting for financial instruments, agricultural enterprises.*

Постановка проблеми. Конкурентоспроможний розвиток аграрної галузі України обумовлює необхідність постійного оновлення основних засобів, розширення інфраструктурних об'єктів і впровадження інноваційних технологій, що неможливо досягти без залучення значних коштів. Практика господарювання в умовах динамічних змін економічного середовища свідчить, що сільськогосподарські підприємства не в змозі вирішити проблему нестачі коштів за рахунок тільки старих методів фінансування діяльності. Тому все більше суб'єктів господарювання звертають увагу на різноманітні фінансові інструменти, які значно вигідніші, ніж дороге банківське кредитування.

В широкому розумінні фінансовий інструмент є засобом реалізації фінансової політики, і може бути ідентифікований як податки та збори, грошовий капітал, фінансові ресурси, стимули, санкції, цінні папери, валюта, грошові зобов'язання, страхові поліси, кредитні договори та інші види ринкового фінансового продукту. Проте в цьому дослідженні йтиме мова про фінансові інструменти, які є об'єктом бухгалтерського обліку на сільськогосподарському підприємстві, тобто це ті засоби, що мають усі необхідні характеристики для відображення їх на бухгалтерських рахунках.

Хоча фінансові інструменти набули свого розвитку ще в 80-х роках минулого століття, проте в Україні їх використання сільськогосподарськими підприємствами ще й досі не досягло високого рівня. Водночас вихід аграріїв на міжнародні ринки капіталу стимулює все більшу кількість суб'єктів господарювання брати участь в операціях, що пов'язані з фінансовими інструментами. Тим не менше, зростаюча складність поточних фінансових інструментів створює труднощі для підприємств щодо розкриття інформації про такі об'єкти в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, тоді як інвестори та інші стейкхолдери стикаються з проблемами належного аналізу та інтерпретації наданої облікової інформації. Крім того, облікові дані щодо операцій з фінансовими інструментами є важливим джерелом інформації при проведенні судово-бухгалтерських експертиз задля розкриття злочинів економічного спрямування, частка яких з кожним роком неухильно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми представлення інформації про фінансові інструменти в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності є об'єктом наукових досліджень багатьох українських та зарубіжних учених.

Зокрема, В.А. Замлинським [1] започатковано наукову дискусію щодо необхідності з'ясування галузевих особливостей відображення в бухгалтерському обліку специфіки функціонування аграрного ринку цінних паперів. На основі результатів порівняльного аналізу облікових стандартів Н.О. Лоханова [2] вказує на те, що МСФЗ

9 «Фінансові інструменти», який замінив МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», лише частково спростив облікову практику, забезпечив адекватну реакцію на фінансову кризу та створив умови для більш якісного подання інформації про відповідні об'єкти у звітності компаній. В той же час питання розмежування фінансових інструментів із визначенням методики їх обліку залишилося важливим для теорії і практики. Методичні засади оцінки фінансових інструментів за справедливою вартістю в бухгалтерському обліку представлені в дослідженні В.В. Ксендзук та І.М. Трало, де запропоновано власне бачення оцінки фінансових інструментів за їх видами під час первісного визнання [3].

Зарубіжні дослідники більше уваги приділяють оцінці корисності облікової інформації про фінансові інструменти в аспекті прийняття рішень щодо інвестування та управління фінансовою політикою. Так Я. Павловські (Jarosław Pawłowski) оцінює корисність даних звітності щодо фінансових інструментів у процесах прийняття рішень окремими інвесторами в Польщі [4]. П.Т. Лопес та Л.Л. Родрігес (Patrícia Teixeira Lopes & Lúcia Lima Rodrigues) визначають детермінанти рівня розкриття інформації про фінансові інструменти в обліку португальських компаній, що котируються на фондовому ринку [5]. На питання, як заміна МСБО 39 на МСФЗ 9 вплинула на розкриття інформації про фінансові інструменти у фінансовій звітності компаній у Словенії, дає відповідь дослідження М. Горняк (Mojsa Gornjak) [6]. Метою дослідження О. Тугай та К. Арісой (Osman Tuğay & Kadriye Arisoy) є порівняння норм фінансової звітності для великих та середніх компаній (FRS для LME) та стандартів фінансової звітності Туреччини (TFRS) щодо фінансових інструментів та кращого розуміння випадків застосування різних вимог цих нормативних актів [7].

Отже, і українські, і зарубіжні дослідники, аналізуючи міжнародні та національні стандарти, акцентують увагу на проблемних аспектах розкриття в обліку і звітності даних про фінансові інструменти, оцінюючи як така інформація впливає на рішення зовнішніх користувачів. У той же час поза увагою вчених залишаються проблеми проведення економічної експертизи обліку фінансових інструментів. Їх актуальність є досить високою, оскільки сфера операцій з фінансами – сприятливе поле для незаконних економічних маніпуляцій.

Загальні ж питання судово-бухгалтерської експертизи як складової економічного контролю розкриті в публікаціях Н. Бугай [8], Н.С. Натуркач [9], В.Г. Суржик [10] та ін. Практичну цінність для реалізації контрольних процедур щодо обліку фінансових інструментів (в тому числі і під час проведення економічної експертизи) мають тематичні матеріали міжнародних аудиторських фірм та професійних бухгалтерських організацій. Зокрема, розкрита Європейською комісією Методологія аудиту

фінансових інструментів за період 2014-2020 років [11], Звіт Асоціації дипломованих бухгалтерів «Економічна злочинність у цифрову епоху» [12], методичне керівництво «Аудит справедливої вартості фінансових інструментів», підготовлене Радою з нагляду за бухгалтерським обліком у публічних компаніях [13].

В Україні сільськогосподарські підприємства можуть вести облік фінансових інструментів за МСФЗ чи національними стандартами. Проте ці стандарти не містять вичерпних роз'яснень щодо обліку фінансових інструментів, зокрема в частині документування операцій та відображення на рахунках. Це зрозуміло, адже багато аспектів облікового процесу визначаються нормами облікової політики підприємства, яка деталізує або іншими словами поглиблює розуміння норм стандартів. Крім того, операції з фінансовими інструментами можуть мати на меті не лише реалізацію завдань фінансової політики підприємства, але також бути пов'язаними з економічними злочинами, які, на жаль, в нашій країні є досить поширеними в сфері обігу фінансів. Тому з погляду експертної верифікації бухгалтерського обліку фінансових інструментів при розкритті економічних правопорушень актуальним завданням є означення методологічних компонентів експертної верифікації облікової інформації про фінансові інструменти, яка би враховувала галузеві особливості та норми облікової політики сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – означення методологічних компонентів експертної верифікації облікової інформації про фінансові інструменти при розкритті економічних злочинів.

Методологія дослідження. Інформаційною базою для аналізу стали дослідження зарубіжних та українських вчених, міжнародних професійних організацій, а також внутрішні матеріали Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. Для досягнення мети статті автором застосовано методи наукового пізнання, зокрема абстрагування, аналіз та синтез, групування та табличний метод.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий інструмент – поняття дуже широке і включає все, що тільки є на балансі підприємства, крім матеріальних та нематеріальних активів (як наявних, так і очікуваних) і нефінансових зобов'язань. Відповідно, фінансові інструменти – одна із найскладніших ділянок бухгалтерського обліку. Правила їх обліку та відображення у звітності визначені не лише у трьох міжнародних стандартах МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання», МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» і МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації», але й всіма іншими стандартами, які тією чи іншою мірою регламентують облік будь-яких фінансових активів, фінансових зобов'язань і/або інструментів власного капіталу. В системі національних стандартів ключовим є П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» та всі інші стандарти, які визначають засади обліку тих чи інших видів фінансових інструментів.

Таким чином, виходячи з того що профільні стандарти не охоплюють всього розмаїття фінансових інструментів, як і всіх випадків, можливих в угодах, предметом яких стають фінансові інструменти, то можна стверджувати, що фінансові інструменти є багатограним об'єктом обліку. Ця багатогранність обумовлює не лише труднощі з відображенням у бухгалтерському обліку і звітності, але сприяє приховуванню економічних злочинів, суттєва частка яких пов'язана з операціями з фінансовими інструментами. Першим відомим шахрайством у цій сфері є випадок, що датується 300 р. до н.е., коли грецький судовласник намагався відправити порожнє судно застраховане на повний вантаж зерна, в той час як він продав зерно окремо [12, с. 7].

Сьогодні в еру фінансової глобалізації в усьому світі зростає кількість економічних злочинів, що завдають шкоди людям, підприємствам, і навіть країнам. І річ не лише у фінансових збитках, поряд з цим суб'єкти господарювання здобувають негативну репутацію на ринку, втрачають довіру партнерів і клієнтів. Правопорушення, що пов'язані з фінансовими інструментами, є досить заплутаними, а тому для їх розкриття може призначатися економічна експертиза (судово-бухгалтерська експертиза) – дослідження, що передбачає аналіз даних про фінансово-господарські операції відображені у бухгалтерському обліку.

Варто зауважити, що на сучасному етапі розвитку України більшість учених і практиків оперують поняттям «судово-бухгалтерська експертиза», яке дублює загальне поняття судової експертизи в Законі України «Про судову експертизу» [10, с. 166]. Однак термін судово-бухгалтерська експертиза законодавчо не регламентований, натомість в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [14] до основних видів експертизи віднесено економічну, яка передбачає дослідження: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій. Виходячи з того, що фінансові інструменти – об'єкт бухгалтерського обліку, дослідження якого базується на вивченні бухгалтерських документів, а судовий експерт, що здійснює експертизу, має володіти спеціальними знаннями у галузі бухгалтерського обліку, то вживання терміну судово-бухгалтерська експертиза в цьому дослідженні та публікаціях інших учених не суперечить суті та змісту економічної експертизи операцій із фінансовими інструментами.

Бухгалтерська експертиза, будучи інструментом отримання доказів у справах арбітражного, цивільного чи кримінального судочинства, покликана сприяти встановленню істини у господарських спорах, зміцненню законності, а також активно впливати на викриття й усунення правопорушень і злочинів у галузі економіки [9, с. 63]. Актуальність судово-бухгалтерської експертизи як методу верифікації бухгалтерського обліку фінансових інструментів підтверджує динаміка запитів на проведення експертиз (табл. 1).

Динаміка запитів на проведення експертиз, у 2010-2019 рр.

Рік	Кількість запитів на проведення експертиз				
	загальна	в т.ч. щодо діяльності сільськогосподарських підприємств			
		разом		з них – з питаннями стосовно обліку фінансових інструментів	
		кількість	питома вага у загальному обсязі, %	кількість	питома вага у загальному обсязі, %*
1	2	3	4	5	6
2010	310	29	9,4	18	62,1
2011	340	32	9,4	21	66,7
2012	370	36	9,7	24	66,7
2013	400	37	9,3	28	75,7
2014	500	41	8,2	32	78,0
2015	600	49	8,2	35	71,4
2016	650	54	8,3	38	70,4
2017	780	60	7,7	42	70,0
2018	900	72	8	44	61,1
2019	1500	75	5	45	60,0

* *питома вага експертиз щодо обліку фінансових інструментів у загальній кількості експертиз щодо діяльності сільськогосподарських підприємств.*

Джерело: складено автором за внутрішніми матеріалами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Як бачимо, має місце тенденція до щорічного зростання обсягу (кількості) запитів на проведення судових економічних експертиз щодо діяльності сільськогосподарських підприємств. Це свідчить, з одного боку, про збільшення кількості правопорушень та інших передумов, внаслідок яких у зацікавлених осіб виникають питання, вирішення яких можливе за допомогою судової експертизи, а з іншого – вказує на ускладнення відносин між суб'єктами економічної діяльності у сфері сільського господарства.

Варто зауважити, що причиною виникнення правопорушення у сфері використання фінансових інструментів можуть бути не лише корисливі мотиви, але й недостатнє професійне знання правил їх обліку. Адже як зазначалося вище, облік фінансових інструментів охоплює облік будь-яких фінансових активів, фінансових зобов'язань і/або інструментів власного капіталу. Тобто той факт, що питома вага питань стосовно обліку фінансових інструментів у загальній кількості запитів на проведення судових експертиз щодо діяльності сільськогосподарських підприємств впродовж останніх 10 років коливається в межах від 60,0 % у 2019 році до 78 % у 2014 році підтверджує, що облік операцій з фінансовими інструментами є найбільш проблемною ділянкою обліку у сільськогосподарських підприємствах.

Таким чином, ускладнення організації та методики бухгалтерського обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами, що, в сукупності з недостатнім рівнем кваліфікації бухгалтерів та/або суб'єктів, які використовують результати їх роботи (від суб'єктів

фіскального контролю до власників, менеджменту та кредиторів) призводить до зростання навмисних і ненавмисних невідповідностей в облікових записках, даних фінансової, управлінської та податкової звітності, а також – на етапах формування, обґрунтування та реалізації рішень її користувачів.

Користувачі даних, що продукує система бухгалтерського обліку, при прийнятті управлінських рішень хочуть бути впевнені в їх достовірності. Аналогічно слідчий, що працює над розкриттям економічного злочину повинен мати впевненість щодо достовірності даних про операції, які є об'єктом дослідження, тому ним ініціюється проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Зіштовхуючись із необхідністю досліджувати які-небудь господарські операції або економічні показники, слідчий і суд, як правило, звертаються за допомогою до експертів-бухгалтерів, які є універсальними фахівцями свого роду діяльності, можуть відповісти на питання, застосовуючи комплекс різних видів економічних знань. Найчастіше судово-бухгалтерська експертиза призначається при розслідуванні карних справ, у ході яких слідчий (особа, що веде дізнання) зобов'язаний розкрити злочин і на підставі зібраних у справі доказів встановити осіб, винних у його здійсненні, визначити суму заподіяного ними збитку певній організації чи підприємства, окремим громадянам тощо [8, с. 64].

Обставини, за яких протягом 2010-2019 років ініційовано проведення експертизи щодо операцій з фінансовими інструментами, структуровано у табл. 2.

Структура обставин, за яких ініційовано проведення експертизи питань, пов'язаних з обліком операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами

Рік	Кількість запитів на проведення експертиз								
	загальна	за кримінальними провадженнями		за адміністративними провадженнями		за розглядом господарських конфліктів		інші	
		к-сть	питома вага у загальному обсязі, відсотки	к-сть	питома вага у загальному обсязі, відсотки	к-сть	питома вага у загальному обсязі, відсотки	к-сть	питома вага у загальному обсязі, відсотки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2010	18	7	38,9	3	16,7	4	22,2	4	22,2
2011	21	9	42,9	4	19,0	5	23,8	3	14,3
2012	24	11	45,8	5	20,8	5	20,8	3	12,5
2013	28	15	53,6	4	14,3	6	21,4	3	10,7
2014	32	18	56,3	5	15,6	7	21,9	2	6,3
2015	35	19	54,3	6	17,1	8	22,9	2	5,7
2016	38	19	50,0	7	18,4	8	21,0	4	10,5
2017	42	24	57,1	7	16,7	7	16,7	4	9,5
2018	44	27	61,4	8	18,1	7	15,9	2	4,5
2019	45	29	64,4	7	15,6	8	17,8	1	2,2

Джерело: складено автором за внутрішніми матеріалами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Протягом досліджуваного періоду запити на проведення експертизи операцій сільськогосподарських підприємств із фінансовими інструментами були ініційовані, переважно, в межах кримінальних проваджень. При цьому, їх питома вага у загальній кількості відповідних запитів, за незначним винятком, постійно зростала з 38,9 % у 2010 році до 64,4% у 2019 році. Водночас констатуємо протилежний (на зниження питоми ваги) тренд запитів, що формуються для експертів у контексті розгляду господарських конфліктів. Це може свідчити про:

– постійне зростання ризиків порушення вимог кримінального законодавства у сфері застосування сільськогосподарськими підприємствами фінансових інструментів (рейдерські захоплення, фіктивні банкрутства, шахрайство з ресурсами як з боку менеджменту сільськогосподарських підприємств, так і з боку суб'єктів, які утримують емітовані підприємствами фінансові інструменти);

– переведення учасниками господарських конфліктів розгляду їх сутності у площину кримінального переслідування (має місце більше фактів захисту інтересів суб'єктів господарювання, що прямо чи опосередковано дотичні до операцій з фінансовими інструментами саме на основі кримінального, а не господарського законодавства. Це може стосуватися широкого спектру проблем – від порушення законодавства щодо нарахування та сплати податків до незаконного привласнення активів сільськогосподарських підприємств на основі маніпуляцій як з самими фінансовими інструментами,

так і у сфері їх обліку та відображення у бухгалтерській звітності). Якщо раніше зазначені проблеми вирішувалися як звичайні господарські суперечки, то тепер вони мають ознаки кримінального правопорушення, наприклад, у зв'язку з законодавчим закріпленням механізмів регулювання відповідних операцій або з підвищенням готовності суб'єктів господарювання захищати власні інтереси.

В бухгалтерському обліку фінансові інструменти поділяються на:

– фінансові активи (грошові кошти, не обмежені для використання, та їх еквіваленти; дебіторська заборгованість, не призначена для перепродажу; фінансові інвестиції, що утримуються до погашення; фінансові активи, призначені для перепродажу; інші фінансові активи);

– фінансові зобов'язання – включають фінансові зобов'язання, призначені для перепродажу, та інші фінансові зобов'язання;

– інструменти власного капіталу – прості акції, частки та інші види власного капіталу;

– похідні фінансові інструменти, що включають ф'ючерсні контракти, форвардні контракти та інші похідні фінансові інструменти.

Кожен з цих видів фінансових інструментів має свої критерії визнання та оцінки, особливості обліку. З метою виявлення найбільш проблемного напрямку обліку фінансових інструментів (в аспекті потенційного ризику неправомірності операцій), в таблиці 3 розкрито предметну структуру проведених експертиз.

Предметна структура проведених експертиз питань, пов'язаних з обліком операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами

Рік	Кількість проведених експертиз						
	загальна	щодо фінансових активів		щодо боргових фінансових інструментів		щодо інструментів власного капіталу	
		кількість	питома вага у загальному обсязі, відсотки	кількість	питома вага у загальному обсязі, відсотки	кількість	питома вага у загальному обсязі, відсотки
1	2	3	4	5	6	7	8
2010	18	7	38,8	6	33,3	5	27,8
2011	21	9	42,9	8	38,0	4	19
2012	24	10	41,7	8	33,3	6	25
2013	28	12	42,9	11	39,3	5	17,8
2014	32	12	37,5	15	46,9	5	15,6
2015	35	16	45,7	14	40	5	14,3
2016	38	17	44,7	15	39,5	6	15,8
2017	42	17	40,5	19	45,2	6	14,3
2018	44	19	43,1	19	43,2	6	13,6
2019	45	18	40	20	44,4	7	15,6

Джерело: складено автором за внутрішніми матеріалами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Як свідчать дані таблиці 3, найбільша частка запитів щодо проведення експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами стосується операцій з фінансовими активами та борговими фінансовими інструментами. Це свідчить про:

– більшу схильність обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими активами та борговими фінансовими інструментами до виникнення відхилення порівняно з обліком операцій з інструментами власного капіталу;

– існування більшої «привабливості» саме фінансових активів та боргових фінансових інструментів для виконання операцій, результати яких в подальшому стають предметом кримінальних проваджень (див. табл. 2).

Відмітимо, що протягом аналізованого періоду помітна тенденція до збільшення запитів на проведення експертиз обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими активами та фінансовими зобов'язаннями. В той же час кількість запитів на проведення експертиз обліку операцій з інструментами власного капіталу має незначні та різноспрямовані коливання. Отже, операції з фінансовими активами та фінансовими зобов'язаннями є більш поширеними у фінансово-господарській діяльності сільськогосподарських підприємств. Така ситуація є наслідком існування механізму отримання певного додаткового економічного зиску від використання саме фінансових активів та боргових фінансових

інструментів порівняно з використанням інструментів власного капіталу.

Економічна експертиза – це дослідження: документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств й організацій; документів фінансово-кредитних операцій. По кожній з цих трьох груп документів Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень визначено основні завдання експертизи (табл. 4).

Отже, в основі економічної експертизи, в тому числі експертизи операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами, лежить вивчення даних бухгалтерських документів.

Як зазначає В.Г. Суржик, бухгалтерські документи підлягають дослідженню з точки зору виявлення протиправної діяльності та отримання інформації про відхилення в діяльності підприємства. Після відображення викривлених даних первинних документів в облікових регістрах та звітності можна говорити про наявність ознак правопорушень у всій системі бухгалтерського обліку. Отже, облікова система є джерелом інформації про вчинення суб'єктами господарювання правопорушень економічного характеру [10, с. 167].

З метою успішного виконання вище перелічених завдань судовому експерту необхідно чітко ідентифікувати джерела отримання інформації в системі бухгалтерського обліку підприємства (табл. 5).

Основні завдання економічної експертизи

Напрями економічної експертизи		
дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій	дослідження документів фінансово-кредитних операцій
Основні завдання		
<p>Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; – документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг; – документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; – документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; – відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; – відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість. 	<p>1) Проведення аналізу:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації; – структури майна та джерел його придбання. <p>2) Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; – документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; – документальної обґрунтованості розрахунків у разі приватизації й оренди майна, що приватизується; – документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників; – документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках); – документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; – документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди. 	<p>Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; – документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів; – документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності; – відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності; – документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству; – документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та інших фінансових установах.

Джерело: побудовано автором за [14].

В таблиці 5 визначено документи, за інформацією з яких експерт встановлює факт наявності відхилень у визнанні, оцінюванні та вимірюванні, повноті відображення, відображенні на відповідних рахунках, класифікації та в кожній з інших локацій. Наприклад, для звичайної акції, якою володіє сільськогосподарське підприємство, відхилення щодо визнання може бути встановлене за випискою з реєстру, відхилення щодо оцінки – за випискою з фондової біржі, відхилення щодо доцільності – за результатом розрахунку експерта, відхилення в дотриманні процедури придбання – на основі відповідних угод із продавцем акції тощо.

Як відмічає Н. Бугай, вагомою ознакою кожного виду експертизи є методологія експертного дослідження. Зокрема, судово-бухгалтерська експертиза містить у собі сукупність певних методів і прийомів для проведення дослідження експертом-бухгалтером фінансово-господарських операцій, бухгалтерських документів і звітності за завданням слідчих органів і суду. Методологічні принципи судово-бухгалтерської експертизи повинні базуватися на основних принципах бухгалтерського обліку, аналізу та всіх форм і видів контролю [8, с. 66].

Таблиця 5
Джерела отримання інформації, що використовується в цілях експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами

Локація ідентифікованих відхилень	Облікові джерела			Інші джерела			
	Первинні документи	Реєстри аналітичного обліку	Реєстри синтетичного обліку	Форми фінансової звітності	Магнітні диски, флешки	Акти перевірки контролюючих органів	Аудіозаписи на електронних носіях
1	2	3	4	5	6	7	8
Визнання	Протокол загальних зборів учасників, виписка з реєстру власників ЦП, виписка банку	Бухгалтерська довідка, виписка банку	Бухгалтерська довідка, виписка банку	звітність	наявність	наявність	наявність
Оцінювання та вимірювання	вдворення інформаційної та побутово-організаційної моделей досліджуваних об'єктів, які створюють реальну можливість оптимізації експертизи	кількісне вимірювання об'єкта бухгалтерського обліку	кількісне вимірювання об'єкта бухгалтерського обліку	кількісне вимірювання	-	-	-
Повнота відображення	-	для підприємств агробізнесу при журнально-ордерної форми ведення обліку - Журнал-ордер № 6 с.-Г. за кредитом рахунків 36, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79; Відомість № 6.б. с.-Г. аналітичного обліку за рахунком 36; Головна книга	-	звітність (Баланс (Звіт про фінансовий стан) (ф. № 1); Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) (ф. № 2), Звіт про рух грошових коштів (ф. № 3) або Баланс (ф. № 1-М), Звіт про фінансові результати (ф. № 2-М) та ін.	-	-	-
Відображення у відповідному періоді	Місяць, квартал, півріччя, рік	Місяць, квартал, півріччя, рік	Місяць, квартал, півріччя, рік	Місяць, квартал, півріччя, рік	-	-	-

Продовження табл. 5

1	2	3	4	5	6	7	8
Відображення на відповідних рахунках	30 «Літвіка» та 31 «Рахунки в банках»	50 «Довгострокові позики», 53 «Довгострокові зобов'язання з оренди», 63 «Розрахунки з поставальниками та підрядниками» чи 68 «Розрахунки з іншими операціями»	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» (ПС)БО 13)	-	-	-	-
Класифікація	Облікова політика підприємства	Інформація, яка не наведена безпосередньо у фінансових звітах, але є обов'язковою за відповідними положеннями (стандартами)	Інформація, яка не наведена безпосередньо у фінансових звітах, але є обов'язковою за відповідними положеннями (стандартами)	Відповідність фінансових звітів вимогам П(С)БО	-	-	-
Розкриття	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації	З первинного документа, із зведеної інформації
Подання	Спосіб опису активу, зобов'язання власного капіталу, доходів, витрат у відповідності з застосовуваною підприємством концептуальною основою	Спосіб опису активу, зобов'язання власного капіталу, доходів, витрат у відповідності з застосовуваною підприємством концептуальною основою	Спосіб опису активу, зобов'язання власного капіталу, доходів, витрат у відповідності з застосовуваною підприємством концептуальною основою	Баланс, Звіт про фінансові результати	-	-	-

Продовження табл. 5

1	2	3	4	5	6	7	8
Економічна доцільність	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження
Легітимність	Вияляє зловживання, приховані неправильними арифметичними діями	правильність підсумкових показників, нарахованих як за горизонтальними, так і за вертикальними графами	правильність підсумкових показників, нарахованих як за горизонтальними, так і за вертикальними графами	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження
Дотримання процедури	Результати обов'язково повинні мати доказову силу для юридичного підтвердження	Результати обов'язково повинні мати доказову силу для юридичного підтвердження	Результати обов'язково повинні мати доказову силу для юридичного підтвердження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження	методи економічного аналізу, контролю, документальне дослідження

Джерело: розроблено автором.

На основі аналізу практики проведення економічних експертиз фахівцями Київського науково-дослідного інституту судових експертиз автором систематизовано процедури, які використовує судовий експерт при дослідженні операцій з фінансовими інструментами (табл. 6).

Таблиця 6

Процедури експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами

Локація ідентифікованих відхилень	Процедури, за допомогою яких були виявлені відхилення у відповідних локаціях					
	взаємозвірка показників різних первинних документів	перевірка наявності реквізитів первинного документа	аналіз структури активів	перевірка форм звітності	перевірка правильності математичних розрахунків	надсилання запитів, отримання відповідей та їх перевірка
Визнання	+	+	+	+	+	+
Оцінювання та вимірювання	+	+	+	+	+	х
Повнота відображення	+	+	+	+	+	+
Відображення у відповідному періоді	+	+	+	+	+	х
Відображення на відповідних рахунках	х	+	+	х	+	х
Класифікація	+	+	+	+	х	х
Розкриття	+	+	+	+	+	+
Подання	х	х	+	+	+	+
Економічна доцільність	+	х	+	+	+	х
Легітимність	+	+	+	+	+	+
Дотримання процедури	х	+	х	+	х	+

Джерело: розроблено автором.

Зауважимо, що відхилення в одній локації може бути визначене за кількома процедурами. При цьому для прийняття обґрунтованого висновку кожна процедура має бути використана для визначення відхилень у кількох локаціях. Найбільш вживаними процедурами, за допомогою яких експерт може виявити відхилення, є: перевірка наявності реквізитів первинного документа, аналіз структури активів, перевірка правильності математичних розрахунків, взаємозвірка показників різних первинних документів, надсилання запитів та аналіз отриманих відповідей тощо. Таким чином, методичні процедури – це набір інструментів, які може використати експерт у своїй роботі.

Грамотний вибір методів і прийомів експерта-бухгалтера у своїй дослідницькій роботі в істотному ступені визначає ефективність і якість результативності судово-бухгалтерської експертизи [8, с. 66].

В процесі дослідження даних бухгалтерських документів судовий експерт повинен встановити ті відхилення, які є важливими для слідства та визначаються рамками основних завдань економічної

експертизи. Для цього він повинен володіти глибокими знаннями з бухгалтерського обліку, податкового законодавства, економічного аналізу та контролю.

Виявлена експертом невідповідність із правилами ведення обліку та присутність у ньому відхилень не завжди означає, що має місце протиправна дія. Хоча найчастіше при проведенні судово-бухгалтерської експертизи виявляються ті факти, які вказують на те, що наявність відхилень є результатом навмисних дій. Але при цьому оцінка діяльності певних людей перебуває поза межами компетенції експерта-бухгалтера і є прерогативою тільки слідства і суду [8, с. 67].

Типові відхилення щодо обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами, які може виявити експерт, подано в таблиці 7.

Кожне відхилення може стосуватися будь-якої локації, при цьому воно може бути оцінено однозначно: як істотне або неістотне. Охарактеризуємо більш детально кожен локацію, по якій може бути виявлене відхилення.

Типові відхилення, ідентифіковані в результаті експертизи обліку операцій сільськогосподарських підприємств з фінансовими інструментами

Локація ідентифікованих відхилень	Види ідентифікованих відхилень	
	Істотні	Неістотні
Визнання	відсутність обов'язкового реквізиту в документі	відсутність додаткового реквізиту в документі
Оцінювання та вимірювання	завищення чи заниження оцінки	
Повнота відображення	відсутність належного економічного обґрунтування	
Відображення у відповідному періоді	наявність в документі необумовлених записів	
Відображення на відповідних рахунках	невідповідність нормативним документам	
Класифікація	порушення хронології документації	
Розкриття	невідповідність нормативним документам, установчим документам підприємства	
Подання	порушення хронології документації	
Економічна доцільність	відсутність належного економічного обґрунтування	
Легітимність	невідповідність нормативним документам, установчим документам підприємства	
Дотримання процедури	порушено послідовність дій при емісії акцій та їх продажу, яка прописана в чинному законодавстві	
Інші питання	не вистачає первинних документів і не задоволено клопотання щодо їх надання	

Джерело: розроблено автором на основі аналізу внутрішніх матеріалів Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Визнання означає, що фінансовий інструмент має бути визнаний для цілей бухгалтерського обліку в той момент, коли набув всіх необхідних для цього ознак. Якщо ж відсутня хоча б одна ознака з переліку, визначеного відповідним стандартом, фінансовий інструмент не може бути визнаний для цілей бухгалтерського обліку.

Оцінювання та вимірювання означає, що всі господарські операції оцінюються в грошовому вимірюванні, а для визначення вартості кожного об'єкта застосовуються моделі та методи регламентовані бухгалтерськими стандартами для таких операцій.

Повнота відображення – в обліку та звітності мають бути відображені всі операції з фінансовими інструментами, які відбулися протягом звітного періоду.

Відображення у відповідному періоді означає, що операція та її результат має бути зареєстрована в обліку в тому періоді, коли вона фактично відбулася (наприклад, дохід за отриманими відсотками на облігацію має визнаватися у тому періоді, за який він

був отриманий, а не в тому, коли надійшли кошти від емітента облігації).

Відображення на відповідних рахунках означає, що операція з фінансовим інструментом була відображена кореспонденцією рахунків, передбачених для цього Робочим планом рахунків, що застосовується на підприємстві. Тобто мають бути правильно вказані рахунки, по дебету і кредиту яких реєструється господарська операція.

Класифікація передбачає правильне застосування підходу до групування операцій, та їх результатів для відображення у звітності (активи та зобов'язання мають бути визначені як поточні або довгострокові, доходи і витрати класифікуються відповідно до виду діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна)).

Розкриття означає, що інформація, відображена у звітності має бути належним чином конкретизована (наприклад, у примітках конкретизується інформація щодо акцій інших емітентів, якими володіє підприємство, і які відображені в його балансі одним рядком).

Подання означає, що дотримується спосіб опису активу, зобов'язання власного капіталу, доходів,

витрат у відповідності із застосовуваною підприємством концептуальною основою.

Економічна доцільність означає, що операція (в даному випадку – з фінансовими інструментами) сприятиме досягненню підприємством його економічних цілей.

Легітимність означає, що як сама операція, так і її відображення в бухгалтерському обліку та звітності не суперечить нормативним документам (чинному законодавству, установчим документам підприємства, документам, прийнятим адміністрацією підприємства тощо).

Дотримання процедури передбачає, що будь-яка фінансово-господарська операція має відбуватися відповідно до встановленого регламенту. Наприклад, послідовність дій при емісії акцій та їх продажу, яка прописана в чинному законодавстві.

Інші питання – не перераховані вище параметри, за якими експерт може проводити експертизу операцій сільськогосподарських підприємств із фінансовими інструментами.

Виявлені експертом відхилення повинні бути детально задокументовані та є підставою для формування висновку щодо поставлених перед ним питань, які входять до його компетенції.

Хоча бухгалтерський облік покликаний забезпечувати довіру, порозуміння й керуваність соціально-економічного простору, проте у ряді випадків він перетворюється на потужне знаряддя приховування порушень та злочинних дій. Тому верифікація даних бухгалтерського обліку щодо операцій з фінансовими інструментами всіма доступними засобами, в тому числі шляхом проведення економічної експертизи, забезпечує виконання його головних функцій та розкриття економічних злочинів.

Висновки. Отже, верифікація бухгалтерського обліку операцій з фінансовими інструментами на сільськогосподарських підприємствах шляхом здійснення економічної експертизи має ряд особливостей:

– судовий експерт обов'язково повинен володіти достатнім рівнем спеціальних знань з бухгалтерського обліку та податкового законодавства, а його процесуальні дії повинні бути направлені на виконання завдань економічної експертизи. Він не вправі давати юридичну оцінку діям окремих працівників підприємства;

– головним об'єктом дослідження є дані бухгалтерських документів, що підлягають вивченню з точки зору виявлення протиправної діяльності та отримання інформації про відхилення в діяльності підприємства. Відповідно, бухгалтерські документи є головним джерелом інформації для експерта;

– результативність (ефективність) економічної експертизи напряму залежить від реалізованою експертом методології дослідження. Обґрунтованість висновків повинна забезпечуватися використанням всієї сукупності доступних експерту методичних процедур вивчення документів. Цей підхід особливо важливий при дослідженні операцій з фінансовими

інструментами, облік яких є досить трудомісткий і регламентується одразу декількома стандартами.

Реалізація означених автором методологічних компонентів експертної верифікації облікової інформації про фінансові інструменти (джерела отримання інформації, процедури експертизи, типові відхилення, які можуть бути ідентифіковані в результаті експертизи) забезпечує формування більш обґрунтованих висновків щодо правомірності операцій з фінансовими інструментами на сільськогосподарських підприємствах, що відповідно, сприяє розкриттю економічних злочинів.

4 Список використаних джерел

1. Замлинський В. А. Міжнародні підходи до обліку фінансових інструментів та їх застосування в Україні. *Облік і фінанси*. 2013. № 2. С. 13-15.

2. Лоханова Н. О. Проблемні питання обліку фінансових інструментів відповідно до вимог П(С)БО і МСФЗ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2014. Вип. 6(5). С. 163-167.

3. Ксендзук В. В., Трало І. М. Оцінка фінансових інструментів за справедливою вартістю в бухгалтерському обліку. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2019. № 2. С. 468-476.

4. Pawłowski J. The usefulness of financial reporting for financial instruments in the decision-making processes of individual investors. *Copernican Journal of Finance & Accounting*. 2018. № 7(4). pp. 99–113. <http://dx.doi.org/10.12775/CJFA.2018.023>

5. Lopes P. T., & Rodrigues L. L. Accounting for financial instruments: An analysis of the determinants of disclosure in the Portuguese stock exchange. *The International Journal of Accounting*. 2007. № 42(1). pp. 25-56.

6. Gornjak M. Forward-looking approach in the accounting of financial instruments: case study of Slovenian Pension Company. *International Journal of Innovation and Learning*. 2019. № 26(1). pp. 27-43.

7. Tuğay O., & Arisoy K. FINANSAL ARAÇLARIN TMS/TFRS VE BOBİ FRS ÇERÇEVESİNDE MUHAŞEBELEŞTİRME ESASLARININ KARŞILAŞTIRILMASI. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2019. № 6(2). pp. 563-577.

8. Бугай Н. Судово-бухгалтерська експертиза як складова економічного контролю: сьогодення та майбутнє. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 2. С. 62-70. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32610481.pdf>

9. Натуркач Н. Є. Посилення організаційно-методичних засад проведення бухгалтерської експертизи. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 63-65.

10. Суржик В. Г. Сучасні підходи щодо визначення економічної квінтесенції судово-бухгалтерської експертизи в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 1(17). С. 166-172.

11. Audit methodology for auditing financial instruments in the period 2014-2020. European Commission, 19.08.2019. URL: <https://www.fi->

compass.eu/publication/other-resources/audit-methodology-auditing-financial-instruments-period-2014-2020

12. Economic crime in a digital age. Association of Chartered Certified Accountants, January 2020. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/assurance/assurance-pdfs/ey-economic-crime-digital-age_03.pdf

13. Staff Guidance «Auditing the Fair Value of Financial Instruments» – PCAOB. August 22, 2019. URL: <https://pcaobus.org/Standards/Documents/Staff-Guidance-Auditing-Fair-Value-Financial-Instruments.pdf>

14. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

4 References

1. Zamlynskiy, V. A. (2013). Mizhnarodni pidkhody do obliku finansovykh instrumentiv ta yikh zastosuvannia v Ukraini [International Approaches to Financial Instruments and Their Application in Ukraine]. *Oblik i finansy*, 2(60), 13-15.

2. Lokhanova, N. O. (2014). Problemni pytannia obliku finansovykh instrumentiv vidpovidno do vymoh P(S)BO i MSFZ [Problematic issues of accounting for financial instruments in accordance with the requirements of NAS and IFRS]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, 6(5), 163-167.

3. Ksendzuk, V. V., Tralo, I. M. (2019). Otsinka finansovykh instrumentiv za spravedlyvoiu vartistiu v bukhholderskomu obliku [Valuation of financial instruments at fair value in accounting]. *Visnyk KhNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, (2), 468-476.

4. Pawłowski, J. (2018). The usefulness of financial reporting for financial instruments in the decision-making processes of individual investors. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 7(4), 99–113. <http://dx.doi.org/10.12775/CJFA.2018.023>

5. Lopes, P. T., & Rodrigues, L. L. (2007). Accounting for financial instruments: An analysis of the determinants of disclosure in the Portuguese stock exchange. *The International Journal of Accounting*, 42(1), 25-56.

6. Gornjak, M. (2019). Forward-looking approach in the accounting of financial instruments: case study of Slovenian Pension Company. *International Journal of Innovation and Learning*, 26(1), 27-43.

7. Tuğay, O., & Arisoy, K. (2019). FINANSAL ARAÇLARIN TMS/TFRS VE BOBİ FRŞ ÇERÇEVESİNDE MUHASEBELEŞTİRME ESASLARININ KARŞILAŞTIRILMASI. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 563-577.

8. Buhai, N. (2014). Sudovo-bukhhalterska ekspertyza yak skladova ekonomichnoho kontroliu: sohodennia ta maibutnie [Forensic accounting as a component of economic control: present and future]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, (2), 62-70. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32610481.pdf>

9. Naturkach, N. Ye. (2011). Posyleniia orhanizatsiino-metodychnykh zasad provedennia bukhholderskoi ekspertyzy [Strengthening the organizational and methodical foundations of forensic accounting]. *Oblik i finansy APK*, (1), 63-65.

10. Surzhyk, V. H. (2019). Suchasni pidkhody shchodo vyznachennia ekonomichnoi kvintesentsii sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy v Ukraini [Modern approaches to the determination of economic quinteness of forensic accounting expertise in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Polissia*, 1(17), 166-172.

11. European Commission. (19.08.2019). Audit methodology for auditing financial instruments in the period 2014-2020. Retrieved from <https://www.fi-compass.eu/publication/other-resources/audit-methodology-auditing-financial-instruments-period-2014-2020>

12. Association of Chartered Certified Accountants. (2020). Economic crime in a digital age. Retrieved from https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/assurance/assurance-pdfs/ey-economic-crime-digital-age_03.pdf

13. PCAOB. (August 22, 2019). Staff Guidance “Auditing the Fair Value of Financial Instruments”. Retrieved from <https://pcaobus.org/Standards/Documents/Staff-Guidance-Auditing-Fair-Value-Financial-Instruments.pdf>

14. Ministerstvo yustytisii Ukrainy. (26.12.2012). Instrukttsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>